

Норбоева Сарвиноз Менгалиевна,
Термиз давлат университети «Педагогика
ва ижтимоий иш» кафедраси катта ўқитувчиси

ТАЛАБАЛАРАДА МАЪНАВИЙ КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

УЎК: 378.225-378.22

НОРБОЕВА С.М. ТАЛАБАЛАРДА МАЪНАВИЙ КОМПЕТЕНТЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ

Ушбу мақолада талабаларда маънавий компетентликни ривожлантириш муаммосининг долзарблиги асосланган, талабаларда маънавий компетентликни ривожлантиришда педагогик-психологик хусусиятларини аниқлаштириш, шахснинг маънавий ривожланиш соҳаси доирасида субъект, шахс ва индивидуаллик сифатида талабаларнинг ёш тавсифи бир томондан, унинг маънавий камолотида педагогик-психологик фанларнинг ўрни ва ролини ҳамда талабалик йиллари ўз-ўзини намоён этишда акс этадиган фаол ахлоқий танлов даври эканлиги алоҳида ажратиб кўрсатилган.

Таянч сўзлар ва тушунчалар: компетенция, компетентлик, маънавият, маънавий компетентлик, субмаданият, меъёр, бурч, масъулият, метод, восита.

НОРБОЕВА С.М. ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ РАЗВИТИЯ ДУХОВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Статья посвящена актуальной проблеме развития духовной компетентности у студентов, определению педагогических и психологических особенностей студентов в развитии духовной компетентности, возрастному профилю обучающихся как субъекта, личности и индивидуальности в области духовного развития. Студенческие годы выделены как период активного этического выбора, который находит свое отражение в самовыражении.

Ключевые слова и понятия: компетенция, компетентность, духовность, духовная компетентность, субкультура, норма, долг, ответственность, метод, средство.

NORBOYEVA S.M. PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DEVELOPMENT OF SPIRITUAL COMPETENCE IN STUDENTS

In the article is discussed the problem of students' spiritual competence development, the students' pedagogical and psychological characteristics definition, development of spiritual competence, students age specifics are described as a subject, person and individuality in the field of spiritual development. The student years are highlighted as a period of active ethical choice that is reflected in self-expression.

Key words and concepts: competence, spirituality, spiritual competence, subculture, norm, duty, responsibility, method, means.

Кириш. Жаҳон олий таълими жараёнида талабаларнинг бўлажак касбий фаолиятининг деонтологик механизмларини ҳамда маънавият ва маданият уйғунлигида шахсий ва касбий ижтимоийлаштириш технологияларини такомиллаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Шунингдек, талабаларда ижтимоий-эмоционал ва маънавий-ахлоқий малакаларни таркиб топтириш моделлари, ахборот-коммуникация технологиялари воситасида талабалар маънавий компетентлигининг ривожланлигини ташхис этишнинг интерактив тизимини ишлаб чиқиш долзарб аҳамият касб этмоқда. АҚШ, Франция, Буюк Британия, Япония каби ривожланган давлатларда бўлажак мутахассисларда замонавий шахсга хос фазилатлар мажмуининг ишлаб чиқилганлигини алоҳида эътироф этиш лозим.

Шу муносабат билан, мамлакатимизда маънавий-маърифий жараёнларни ташкил этишнинг яхлит тизимини яратиш, ёшларни маънавий таҳдидлардан ҳимоя қилишнинг ташкилий-амалий ва илмий-тадқиқий жиҳатларини такомиллаштириш, мазкур йўналишда давлат ташкилотлари, фуқаролик жамияти институтлари, оммавий ахборот воситалари ҳамда хусусий секторнинг ижтимоий ҳамкорлигини самарали йўлга қўйишга катта аҳамият қаратилмоқда.

Мавзунинг долзарблиги. Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида маънавий-маърифий ишларнинг самараси ва таъсирчанлигини ошириш, уларнинг кўлами ва миқёсини янада кенгайтириш, мамлакат аҳолиси, аввало, ёшлар қалбида амалга оширилаётган ислохотларга дахлдорлик ҳисини кучайтириш, тарғибот-ташвиқот ва тарбия йўналишидаги ишларни илмий асосда ташкил этиш, мазкур соҳага доир илмий ва услубий тадқиқотлар самарадорлигини ошириш, ижтимоий-маънавий муҳит барқарорлигини мустаҳкамлашга қаратилган доимий мониторинг тизимини жорий қилиш¹ устувор вазифалар сифатида белгилаб олинган. Бу эса, талабаларда маънавий компетентликни ривожлантиришнинг умумкасбий компетенциялар тизимидаги ўрни ва ролини очиб бериш,

педагогик-психологик фанларнинг аксиологик имкониятларини ёритиб бериш ҳамда мулоқотнинг ижтимоий-перцептив услубини фаоллаштиришга доир вазиятларни ишлаб чиқишни тақозо этади.

Сўнгги йилларда таълим тизими, шу жумладан, олий таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнларини ташкил этишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги "Таълим тўғрисида"ги Қонунида таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари сифатида таълим соҳасида камситишларга йўл қўйилмаслиги, таълим олишга доир тенг имкониятларнинг таъминланиши, таълим ва тарбияга миллий ҳамда умуминсоний қадриятларнинг сингдирилганлиги, таълим ва тарбиянинг инсонпарварлик, демократик хусусияти² кабилар белгилаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги "Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3151-сон қарорида "Талаба-ёшларнинг мафкуравий иммунитетини мустаҳкамлаш, уларда юксак ахлоқий сифатларни тарбиялаш, уларнинг касбий компетентлиги билан инсоний фазилатларини уйғунлаштириш, профессор-ўқитувчиларнинг тарбиявий масъулиятини ошириш, таълим ва тарбия уйғунлигини амалда таъминлаш учун фанларнинг ҳар бир мавзусидаги тарбиявий мақсаддан унумли фойдаланилишини таъминлаш"³ каби муҳим вазифалар белгилаб берилди.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш лозимки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги "Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-5040-сон қарорида маънавий-маърифий жара-

² Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни. (23.09.2020). // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги "Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3151-сонли Қарори. - <https://lex.uz/docs/3286194>

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги ПҚ-5040-сон "Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори // "Халқ сўзи" газетаси, 2021 йил 27 март, № 62 (7842).

ёнларни ташкил этишда яхлит тизим мавжуд эмаслиги, халқимиз, айниқса, ёшларни маънавий таҳдидлардан ҳимоя қилиш борасида етарли даражада ташкилий-амалий ва илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмаётганлиги алоҳида таъкидлаб ўтилиб, "тарғибот-ташвиқот ва тарбия йўналишидаги ишларни илмий асосда ташкил этиш, соҳа бўйича илмий ва услубий тадқиқотлар самарадорлигини ошириш"¹ муҳим йўналиш сифатида белгилаб берилди.

Мавзу бўйича илмий адабиётлар таҳлили. Ўқув-тарбия жараёнида талаба "билиш ва амалиёт, ўз навбатида шахсий ҳаёт маъноси ва аҳамияти, унинг намоён бўлиш шакл ва усуллари тақдим этадиган моддий борлиқни яратувчисига хос субъективлик мезонини акс эттиради"². Инсоннинг шахс сифатида ривожланиши нафақат унинг асосий, балки олий (А.Маслоу бўйича турмушга доир) эҳтиёжларини тартибга солиш билан боғлиқ бўлиб, ҳаёт ва маданиятга доир муҳим қадриятлар ўзлаштирилади, унинг ички оламида ахлоқий меъёрларга айланади ҳамда унинг виждонини уйғотишга хизмат қилади.

Талабанинг маънавий компетентлигини ривожлантириш муаммосини ўрганишда биз А.Г.Асмоловнинг инсонни шахсий тажрибаси, потенциал мотивлари, характери, қобиляти, фаолияти натижаларига фаол муносабатда бўладиган шахс, борлиқ, шу жумладан ўз-ўзини кашф этадиган, такомиллаштирадиган субъект танлови сифатида ўрганилиши зарурлиги ҳақидаги назариясига таяндик³.

Мазкур ғоянинг аниқ мазмунини белгилаш орқали биз "талаба учун ўрганилаётган ҳодисанинг мавжудлигини тавсифлайдиган маъно-моҳият"⁴ни аниқлашга ҳаракат қилдик.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги ПҚ-5040-сон "Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори // "Халқ сўзи" газетаси, 2021 йил 27 март, № 62 (7842).

² Максакова В.И. Педагогическая антропология: Учеб. пособ. для студ.высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2001. – С.61.

³ Асмолов А.Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа. – М.: Смысл, 2001. – С.346.

⁴ Колесникова И.А. Педагогическая реальность: опыт межпарадигмальной рефлексии. Курс лекций по философии педагогики. – СПб.: «ДЕТСТВО-ПРЕСС», 2001. – С.12.

Ўзбекистон Республикасида ёшлар, хусусан талабалар мамлакат ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маънавий-мафкуравий ривожининг салоҳияти, давлатчилик ривожининг захира бойлиги, унинг куч ва қуввати сифатида баҳоланади. Ҳар бир мамлакат ўзининг истиқболдаги гуллаб-яшнашини хусусан, талаба-ёшлар салоҳияти ва ҳар томонлама баркамол бўлиб шаклланишисиз тасаввур эта олмайди. Талаба-ёшлар давлатни ҳимоя қилиш, унинг кадрлар захирасини таъминлаш, иқтисодиётни ўстириш, мамлакатни инқирозлардан асраш, унинг илмий-техник ва инновацион тараққиётини таъминлашда асосий бойлик ва куч ҳисобланади. Бинобарин, бутун мамлакат ва жамиятнинг келгуси ривожини ёшларда нечоғлиқ, инновацион онгнинг шаклланиши, уларнинг инновацион жараёнларга жалб этилганлигига бевосита боғлиқдир.

Ёшлар учун бўлғуси касбий интилиш (келажакни ҳаёл, тасаввур ва истаклар орқали тасаввур қилиш) ва эмоционал қониқмасликни юзага келтириб чиқарадиган мавжуд ҳолатга қўшила олмаслик хос ҳисобланади⁵.

Ёшлик даврида ахлоқий онгнинг шаклланиши нуқтаи назаридан биз Г.С.Абрамованинг "ечими ҳар бир инсоннинг шахсий ҳаётидаги нозик масала билан боғлиқ – "Мен"и, ички ва ташқи эркинлиги чегарасига доир саволлар"га тааллуқли ҳаётини вазифалар сифатида маънавий ўз-ўзини англаш ҳақидаги ғоясига эътибор қаратдик⁶.

Адолат, бурч, айбдорлик ҳиси, ўлим, масъулият, тақдир, ҳаёт мазмуни каби саволлар ҳар қандай ёш инсонни ташвишга солади. Г.С.Абрамова мазкур масалалар моҳиятини қуйидаги тарзда аниқ ифода этган: "Ёшликда маънавий ўзлиқни англаш учун барча – абстракт фикрлаш, бошқа кишилар билан алоқадорлик ва улардан алоҳидаликдан қайғуриш, ҳаётини вазифаларни ҳал этиш – яхлит воқелик сифатида ҳаётни тушуниш предмети сифатида хизмат қиладиган мақсад ва воситалар ҳақидаги

⁵ Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – СПб: ИГУП, 1999. – С. 208.

⁶ Абрамова Г.С. Психология только для студентов: Учебное пособие для вузов. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – С.167.

барча шарт-шароитлар мавжуд"¹. Олий таълим муассасасида ўқиш жараёнида ёшлар "талаба маънавияти"ни ўзида ифода этади.

Г.С.Абрамова ёшларнинг маънавий ўз-ўзини англаши билан боғлиқ муаммоларни батафсил ўрганиб, мазкур жараёни фаол кечиши ҳақида яққол гувоҳлик берувчи жиҳатларни аниқлаб берган. Аввалам-бор, бу маънавий ҳамдardлик, яъни бошқа инсонлар билан умумийликни ҳис қилиш ва улардан мустақил бўлиш, бошқаларга (камдан-кам ҳолларда бефарқ бўлиши мумкин), ўзига, дўстликка (ўспирин яқин сирдош излайди), муҳаббатга (инсонга инъом қилинган) нисбатан интилишнинг кучлилиги ва олам билан муносабатга киришиш билан боғлиқдир.

В.И.Слободчиков ва Е.И.Исаев ёшлик даврини индивидуаллаштириш поғонаси сифатида тавсифлаб, ёшларни ахлоққа алоҳида муносабат билдиришига эътибор қаратишган. Улар индивидуаллаштириш даражасини инсон ҳаётининг шахсий дунёқарашни шакллантириш, индивидуал ўзига ҳослик ва бетакрорлик билан боғлиқ асосий босқичлардан иборат деб ҳисоблашган. "Ёшларнинг асосий муаммоси ижтимоий борлиқ, субмаданият ва замонга индивидуал, ҳақиқий шахсий муносабатларини излаб топишдир"².

Ёшлар учун жамиятда ўз ўрнини топиш, бошқалар билан янги муносабатларни ўрнатиш, ҳаёт мазмуни, ўз тақдири билан боғлиқ бўлган ҳаяжонли, бироқ мавҳум кечинмаларни тушуниш жуда муҳимдир. Бу барча масалалар экзистенциал хусусиятга эга бўлиб, худди ана шу асосдан маънавий-ахлоқий муаммолар, ўз-ўзини англаш ва тушунишга қизиқиш келиб чиқади. Ажойиб ички дунё шаклланади, ахлоқий мезонларни қабул қилиш ёки рад этиш юз беради, ахлоқий рефлексия барча жараёнларни диққат билан кузатиб боради.

Ёшларнинг экзистенциал муаммолари нуқтаи назаридан С.Л.Братченконинг индивидуал ҳаётий танловлар, ўзининг шахсий ўрнини белгилаш, қадриятлар, яъни

ҳаёт ва ўлим, эркинлик ва масъулият, ҳаёт мазмуни ва унинг йўқотилиши, мулоқот ва ёлғизлик ҳақидаги ғояси ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Умумий кўринишда бу ҳаётий қадриятлар экзистенциалдир, ёшлар учун бу қадриятлар ахлоқий танлов учун асос, муайян шароитда, жумладан, касбий вазиятларда шахсий масъулият меъёри сифатида хизмат қилади. Инсон ҳаётининг мазкур ўз-ўзини аниқлаштириш даврида шахсининг ўз-ўзига муносабати (ўзидан қўрқиш, ўзини тан олмаслик, ўз кучидан шубҳаланиш, ўзига ишонч, ҳурматни, яратишга қодирликни намоиш қила олмаслик, муомала муносабатларининг чекланганлиги, шахслараро зиддият, ижтимоий очиқлик ва бошқалар)³.

Шахсининг "ҳаёт субъекти"га айланиши осон эмас. Бироқ шахсларнинг ижод соҳасида яратган дурдоналарини таҳлил қилиб С.Л.Рубинштейн ҳайрат билан, ушбу дурдона ижодкор ҳаётининг чўққиси бўлса-да, у ҳаётнинг маълум бир онидир, ҳаётнинг қолган пайтлари "ҳеч қандай эътиборсиз, паст даражада кечади"⁴ - деб ёзади. Демак, ҳаёт, ҳатто инсоният учун идеал бўлган шахслар мисолида ҳам, керакли савияда, керакли маҳсулдорликда ва маънавий даражада кечавермайди, ҳаёт билан идеал ўртасидаги қарама-қаршилик инсон учун ҳаётни, яшашни муаммога айлантиради. Инсон "ҳаёт субъекти" бўлиши учун ушбу қарама-қаршиликни у позитив ҳал этиши, яъни "ҳаётни яратиш ва қуришга" ўтиши лозим. Шахсининг "ҳаёт субъекти"га айланиши, энг аввало, унинг ҳаётий мақсадида ўз аксини топади.

Ижтимоий-фалсафий ва педагогик-психологик адабиётларда шахс ҳаётини бирига диалектик боғлиқ жараёнлар – болалик (ғўдаклик), ёшлик, етуклик ва кексаликка бўлиб ўрганиш кенг тарқалган. Ушбу жараёнларни таҳлил қилган ва уларга хос хусусиятларни аниқлаган Б.Г.Ананьев ҳар бир ҳаётий босқич маълум бир қадриятларни ҳаётий мақсад қилиб қўйишини таъкидлайди. У ёшларда таълим ва илм олиш, мулоқот асосий қадриятлар сифатида келишини ва улар

¹ Абрамова Г.С. Психология только для студентов: Учебное пособие для вузов. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – С.168.

² Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе: Учебное пособие для вузов. – М.: Школьная Пресса, 2000. – С.323.

³ Братченко С.Л. Экзистенциальная психология глубинного общения: уроки Джеймса Бюджентала. – М.: Смысл, 2001. – 197 с.

⁴ Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – С.29.

ҳаётӣ мақсадини ушбу қадриятлар орқали белгилашини асослайди¹.

Талабаларнинг маънавий компетентлигини ривожлантиришда ўқув-билиш жараёни ҳамда мазкур ҳолатда субъективликнинг намоён бўлиши ҳам муҳим ўрин тутди.

Таниқли олим Э.Ғ.Ғозиев ўз тадқиқотларида мустақил тафаккурнинг ривожланиши, билим жараёнининг қизиқарли ташкил этилиши талабалар фаолиятида янги муваффақиятларга эришишнинг ижодий манбаи, деб ҳисоблайди². Э.Ғозиев тадқиқотларида талабаларнинг ўқув фаолиятини бошқариш хусусиятлари, ўқув фаолиятини режалаштириш, ўзини-ўзи назорат қилиш, ўзини-ўзи баҳолаш, инсон фаолиятини аниқлаш, ўқув фаолиятини режалаштиришни аниқлаш, мақсад қўя олишни аниқлаш, ўзини-ўзи назорат қилишни аниқлаш, бўш вақтни аниқлаш каби тушунчалар ҳақида мулоҳазалар юритилади. Олим мазкур тушунчаларга аниқлик киритиш мақсадида ўқув фаолиятини бошқаришнинг диагностик методини ишлаб чиқиб, психология фанининг кам ўрганилган соҳаларидан бири бўлган ўқиш фаолиятини бошқариш муаммосининг назарий ва амалий томонларини ёритиб беради. Бу тушунчаларни аниқлаш учун олим шу тушунчаларга мос анкеталардан фойдаланди. Ҳар бир анкетада ўндан ортиқ савол бўлиб, баъзан қўшимча саволлар ҳам берилган. Бунда, албатта, ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятлари ҳисобга олинган. Суҳбатларда эса, тушунчаларнинг этимологиясига катта аҳамият берилган. Бундай тадбирлар ўқув фаолиятини бошқаришнинг таркибий қисмлари билан таништиришни осонлаштирган.

Тадқиқотнинг мақсади. Дастлаб талабаларда маънавий компетентликни ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятларини илмий асосда ўрганиш ва талабаларда маънавий компетентликни ривожлантиришнинг педагогик-психологик хусусиятларини аниқлаштириш тадқиқот ишининг асосий мақсади этиб белгиланди.

¹ Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: ЛГУ, 1999. – С.154-162.

² Ғозиев Э. Психология: (Ёш даврлари психологияси). – Тошкент: Ўқитувчи, 1994. – 244 б.

Тадқиқотнинг объекти сифатида талабаларининг маънавий компетентлигини ривожлантириш жараёни белгиланиб, тажрибасинов ишларида Термиз давлат университети, Бухоро давлат университети, Қарши давлат университетининг педагогика ва психология, бошланғич таълим ҳамда мактабгача таълим бакалавриат йўналишларининг 357 нафар талабаси иштирок этди.

Тадқиқот предметини педагогик-психологик фанларни ўрганиш жараёнида талабаларнинг маънавий компетентлигини ривожлантиришнинг назарий-педагогик асослари ташкил қилади.

Тадқиқотда қўлланилган усуллар. Муаммога доир адабиётларни қиёсий-танқидий ўрганиш ва таҳлил этиш; педагогик-психологик кузатиш, таҳлил қилиш.

Мақоланинг илмий моҳияти. Талабалик йилларида касбий тарбия ва шахснинг муваффақиятли ижтимоийлашувини таъминлайдиган омиллар ўртасида аниқ вазифалар нуқтаи назаридан долзарблик касб этувчи ўқув фанлари, метод, усул ва воситалар муҳим саналади. Педагогик-психологик фанлар нафақат талабаларни бўлғуси касбий фаолиятга тайёрлаш, балки уни шахс сифатида шаклланишини таъминлашда алоҳида ўрин тутди. Юқоридаги фикр билан боғлиқликда талабаларнинг маънавий компетентлигини ривожлантиришда педагогик-психологик фанларнинг таъсирини назарий асослаш талаб этилади.

Педагогик-психологик фанлар мазмунини ўзининг моҳиятига кўра инсоннинг ҳаётӣ мақсад ва мўлжалларни тўғри белгилаш учун муҳим ҳисобланган ахборотлар ташкил этади. Бу ахборотлар ҳаёт мазмуни, ундаги инсоннинг ўрни, инсонпарвар қадриятларни ўзида ифода этади. Бу фанлар талабага яхшилик ва ёмонлик, бурч ва масъулият, яъни маънавий йўналганлик нуқтаи назаридан бошқа кишилар билан муносабатларни тушуниш орқали дунёни кўришга имкон беради.

Асосий қисм. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев раислигида 2021 йил 19 январь куни маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш, бу борада давлат ва жамоат ташкилотларининг ҳамкорлигини кучайтириш масалалари бўйича ўтказилган видеоселек-

тор йиғилишида давлатимиз раҳбари: “Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир. Биз янги Ўзбекистонни барпо этишга қарор қилган эканмиз, иккита мустаҳкам устунга таянамиз. Биринчиси – бозор тамойилларига асосланган кучли иқтисодиёт. Иккинчиси – аждодларимизнинг бой мероси ва миллий қадриятларга асосланган кучли маънавият”¹ эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтди.

“Маънавият” тушунчасини тавсифлашга доир хилма-хил талқинлар мавжуд бўлиб, “Маънавият: асосий тушунчалар” изоҳли луғатида: “Маънавият (араб. маъно, маънолар мажмуаси) – моддий ҳаёт билан доимо ёнма-ён юрадиган, инсон, халқ ва жамият ҳаётининг ажралмас қисми бўлган ижтимоий ҳодиса”² тарзида умумлашган таъриф берилган. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, мавжуд соҳага оид илмий-педагогик адабиётларда “маънавий компетентлик” атамаси алоҳида қайд этиб ўтилмайди. Бироқ тадқиқот предмети билан боғлиқликда “маънавий компетентлик” тушунчасининг моҳиятини ҳам аниқлаштириш зарур, деган хулосага келинди. Муаммо ечимига жавобни таянч компетенцияларни таҳлил этиш орқали аниқлаш мумкин, деган хусусий фараз илгари сурилди.

Таянч компетенцияларнинг ўзига хосликлари таҳлили уларнинг асосида компетентликнинг маънавият билан боғлиқ жиҳати туришини кўрсатди. Маънавиятсиз ҳар қандай компетентлик бетарафлик касб этади, бошқача айтганда, унингсиз компетенциялар буюк фирибгар ёки меҳрибон даҳони шакллантириши мумкин. Ана шу нуқтаи назардан маънавий компетентликни умумий компетентликнинг алоҳида хусусияти сифатида талқин қилиш лозим.

Маънавий компетентликнинг компетенциявий ёндашув тизимидаги ўрнини аниқлаш мақсадида ўтказилган илмий адабиётлар таҳлили унинг қуйидаги ўзига хос жиҳатларини ажратиш кўрсатиш имконини берди:

¹ Янги Ўзбекистон: кучли иқтисодиёт ва кучли маънавият. / “Янги Ўзбекистон” газетаси. №24 (280), 2021 йил 3 февраль,

² Маънавият: асосий тушунчалар изоҳпи луғати. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. – Б.333.

бир томондан, маънавий компетентлик ижтимоий субкомпетентликни ифода этиши мумкин. Бу эса, негизида ахлоқий меъёрларга доир билим, ахлоқий танловни асослай олиш кўникмаси ҳамда уларни амалга ошириш қобилияти ётадиган шахснинг қадриятли йўналганлигисиз замонавий воқеликларни англаш ва ижтимоий меъёрларни ўзлаштириш мумкин эмаслигини кўрсатади;

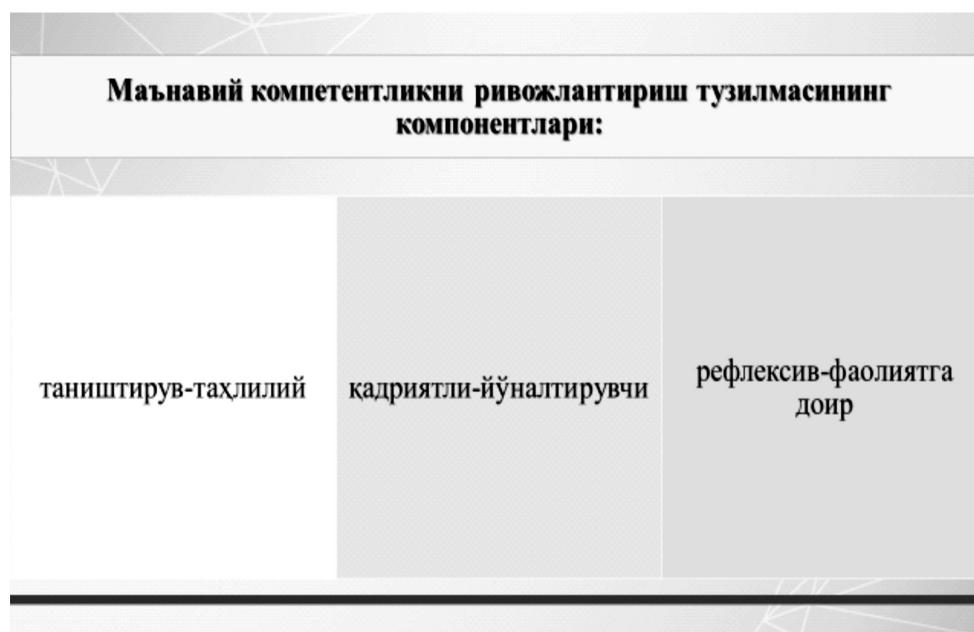
бошқа томондан, оламни инсонпарварлик нуқтаи назардан кўра олиш, маънавий-ахлоқий қадриятлар, дунё билан ўзаро уйғун муносабатларга киришиш, қадрият ва меъёрларнинг турли тизимлари ички бирлигини англаш учун инсоннинг ўз маънавий оламини ривожлантириши ва амалга ошириши каби ўзига хос белгиларга эга қадриятли-дунёқарашга доир субкомпетентлик сифатида талқин қилиш мумкин.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, мазмунан маънавий компетентлик маданий ҳодиса сифатида интегратив тавсифга эга бўлиб, умуминсоний қадриятлар ва замонавий шароитда муҳим ҳисобланган ахлоқий меъёрларни ўзлаштиришнинг муайян даражасини ўзида акс эттиради.

Маънавий компетентлик шахс интегратив хусусияти сифатида ўзида маънавий билимдонлик, маънавий қадриятлар тизимида ўз ўрнини аниқлаш имконияти ва ҳаётий вазиятларнинг кенг кўламида маънавий етукликни намоён қилиш қобилиятини бирлаштиради. Мазкур компетентликнинг асосий функцияларига қуйидагилар киради: аксиологик, йўналтирувчи ва бошқарувга доир.

Маънавий компетентликни ривожлантириш тузилмаси мақсадга мувофиқ равишда қуйидаги компонентларни ўз ичига олади: таништирув-таҳлилий, қадриятли йўналтирилган, рефлексив-фаолиятга доир.

Мазкур компонентлар маънавий компетентликнинг ижтимоий тавсифини ҳам ўзида акс эттиради: маънавий мазмунга эга ахборот умуминсоний қадриятлар нуқтаи назардан таҳлил этилиши ва баҳоланиши, шахсий-маънавий қадриятлар билан ижодий жиҳатдан мувофиқ бўлиши, бошқа кишиларни тушуниш учун қулай шаклда ифодаланиши, маънавий қадриятларнинг турли вариантларини ҳисобга олиш учун асосланган далиллар асосида ишлаб чиқилиши, ахлоқий рефлексив-
ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМ / СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ 2021, 8 (105)

1-расм. Талабаларда маънавий компетентликни ривожлантиришнинг асосий функциялари¹.2-расм. Талабаларда маънавий компетентликни ривожлантириш тузулмаси².

сия ва кенг ҳаётӣй вазиятлар доирасида тўғри ҳаракатланишни амалга ошириши учун зарурдир. Ўз навбатида, ушбу компонентлар талабаларда маънавий компетентликнинг ривожланганлигини баҳолаш кўрсаткичлари сифатида ҳам хизмат қилади.

Шахснинг касбий шаклланишига йўналтирилган олий таълим жараёнига кон-

текстуал ёндашув унинг яққол режалаштирилмаган ёки ёрқин намоён бўлмаган ўқув-тарбиявий самарадорлигини “кенгайтиришга” имкон беради. Контекст атамаси замирида биз барчаси яхлитликда намоён бўладиган воқеликнинг алоҳида жиҳатларини тушунамиз. Бу атама ўрганилаётган ҳодисанинг яхлитлиги ҳамда унинг маълум ва номаълум томонларини тавсифлайди. Моҳиятан “контекст” олий таълим муассасадаги ўқув-тарбия жараёнига бир томонлама қарашдан четга чиқиб, уни турли нуқтаи назардан жумладан,

¹ Схема мақола муаллифи томонидан тадқиқот натижалари асосида тузилган.

² Схема мақола муаллифи томонидан тадқиқот натижалари асосида тузилган.

бизнинг тадқиқотимизда талабаларнинг маънавий компетентлигини ривожлантиришни яхлит таҳлил қилишга имкон берди.

Олий таълимнинг замонавий педагогик муаммолари ечими таълим олувчининг ўқув-тарбия жараёни субъекти сифатидаги ўзига хосликлари билан боғлиқ. Бу эса, биринчидан, талабанинг ўзи шахсий ва касбий шаклланишда беқиёс аҳамиятга эга эканлиги, иккинчидан, олий таълимда таҳсил олиш жараёнида нафақат жисмоний, ҳуқуқий, психик, балки маънавий жиҳатдан улғайиш тўлиқ тугалланиди.

Хулоса ва амалий таклифлар. Умуман олганда, мазкур мақолада тақдим этилган илмий материаллар таҳлили қуйидаги хулосаларга келиш имконини беради:

1. Маънавий компетентликнинг компетенциявий ёндашув тизимидаги ўрнини аниқлаш мақсадида ўтказилган илмий адабиётлар таҳлили мазкур педагогик воқеликни ижтимоий ҳамда маънавий-ахлоқий қадриятлар, дунё билан ўзаро уйғун муносабатларга эришиш, қадрият ва меъёрларнинг турли тизимлари ички бирлигини англаш учун инсоннинг ўз маънавий оламини ривожлантириши ва амалга ошириши каби ўзига хос белгиларга эга қадриятли-дунёқарашга доир субкомпетентлик сифатида талқин қилиш имконини берди.

2. Маънавий компетентлик шахс интегратив хусусияти сифатида ўзида маънавий билимдонлик, маънавий қадриятлар тизимида ўз ўрнини аниқлаш имконияти ва ҳаётий вазиятларнинг кенг кўламида маънавий етукликни намоён қилиш қобилиятини бирлаштиради. Мазкур компетентликнинг асосий функцияларига қуйидагилар киради: аксиологик, йўналтирувчи ва бошқарувчи.

3. Талабанинг маънавий компетентлигини ривожлантириш барқарор, мустақил ва яхлит ҳодиса сифатида мазкур феномен олий таълим муассасаси ўқув-тарбия, педагогик-психологик фанларни ўрганиш жараёнида қисман акс этганлигини кўрсатади. Бу эса, унга қизиқишнинг мавжуд эмаслиги, шунчалик ноаниқлик доирасида уни ўрганишнинг мураккаблиги ҳақида гувоҳлик беради.

4. Маънавий компетентликни ривожлантириш тузилмаси мақсадга мувофиқ равишда

қуйидаги компонентларни ўз ичига қамраб олди: таништирув-таҳлилий, қадриятли-йўналтирувчи, рефлексив-фаолиятга доир.

Мазкур мақолада ёритиб берилган шахснинг маънавий ривожланиш соҳаси доирасида субъект, шахс ва индивидуаллик сифатида талабаларнинг ёш тавсифи бир томондан, унинг маънавий камолотида педагогик-психологик фанларнинг ўрни ва ролини ҳамда талабалик йиллари ўз-ўзини намоён этишда акс этадиган фаол ахлоқий танлов даври эканлигини кўрсатади. Бу эса, қуйидагиларда намоён бўлади: маънавий жиҳатдан ўз-ўзини англаш, ўзининг режаларини фаол тарзда амалга ошириш, ҳаётий мақсадларни белгилаш; яхлитликда ўз "Мен"ини асослаш, бошқа кишилар ва ўз-ўзига нисбатан муносабатини аниқлаштириш; маънавий-ахлоқий муаммоларга қизиқиш, маънавий қадриятларни танлаш, ахлоқий онгнинг ролини кучайтириш, маънавиятнинг ички анланганлиги (интериоризация), шахсий дунёқараш таркиб топтириш; ўз турмуш тарзини белгилаш, ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини тушуниш, рефлексия, ўз-ўзини ҳурмат қилиш, ижтимоий очиқлик, ташаббускорлик, мустақилликка интилиш.

Юқоридаги хулосаларга таянган ҳолда қуйидаги илмий-методик тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Талабаларнинг маънавий компетентлигини ривожлантиришда узвийлик ва узлуксизлик тамойилларини ҳисобга олиш, педагогик-психологик фанлар мазмунини маънавий-ахлоқий тавсифга эга ўқув материаллари билан бойитиш зарур.

2. Талабаларнинг маънавий компетентлигини ривожлантиришда мажмуавий ёндашувга асосланиш, олий таълим муассасасининг оила ва маҳалла институти билан ҳамкорлигини мустаҳкамлаш зарур.

3. Олий таълим муассасаларининг ўзига хосликларидан келиб чиққан ҳолда "Маънавий-ахлоқий кодекси"ни ишлаб чиқиш ва уни тизимли амалиётга жорий этишга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

4. Кредит-модул тизимида асосланган ўқув режаларини ишлаб чиқиш учун асос сифатида хизмат қилувчи электив курслар каталогига маънавий компетентликка доир замонавий модулларни киритиш лозим.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни. (23.09.2020). // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги "Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-5040-сон қарори. // "Халқ сўзи" газетаси, 2021 йил 27 март, № 62 (7842).
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 27 июлдаги "Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштирокини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПҚ-3151-сон қарори. - <https://lex.uz/docs/3286194>
4. Максакова В.И. Педагогическая антропология: Учеб. пособ. для студ.высш. учеб. заведений. – М.: Академия, 2001. –С.61.
5. Асмолов А.Г. Психология личности: принципы общепсихологического анализа. – М.: Смысл, 2001. – С.346.
6. Колесникова И.А Педагогическая реальность: опыт междисциплинарной рефлексии. Курс лекций по философии педагогики. – СПб.: «ДЕТСТВО-ПРЕСС», 2001. – С.12.
7. Парыгин Б.Д. Социальная психология. Проблемы методологии, истории и теории. – СПб: ИГУП, 1999. – С.208.
8. Абрамова Г.С. Психология только для студентов: Учебное пособие для вузов. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – С.167.
9. Абрамова Г.С. Психология только для студентов: Учебное пособие для вузов. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – С.168.[]
10. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе: Учебное пособие для вузов. – М.: Школьная Пресса, 2000. – С.323.
11. Братченко С.Л. Экзистенциальная психология глубинного общения: уроки Джеймса Бюджентала. – М.: Смысл, 2001. – 197 с.
12. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – С.29.
13. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: ЛГУ, 1999. – С.154-162.
14. Ғозиев Э. Психология: (ёш даврлари психологияси). – Тошкент: Ўқитувчи, 1994. – 244 б.
15. Янги Ўзбекистон: кучли иқтисодиёт ва кучли маънавият. / "Янги Ўзбекистон" газетаси. №24 (280), 2021 йил 3 февраль,
16. Маънавият: асосий тушунчалар изоҳпи луғати. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. – Б.333.